

Ягупов В.В. Професійна комунікативна компетентність диспетчерів управління повітряним рухом: поняття, сутність і зміст. [Електронний ресурс] / Ягупов В.В., Кміта Є.В. // Педагогические науки / 2: Проблемы подготовки специалистов. 2012. - Режим доступа: http://www.rusnauka.com/4_SND_2013/Pedagogica/2_127258.doc.htm

Доктор пед. наук, професор, провідний науковий співробітник Ягупов В.В.

Институт професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук, Україна,

V.V. Yagupov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Leading Scientific Fellow of the Professional Technical Education Institute, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

К.пед.н. Кміта Є.В.

Державне підприємство обслуговування повітряного руху (УКРАЕРОПУХ), Україна

*Candidate of pedagogical sciences Ye.V. Kmita
Ukrainian State Air Traffic Services Enterprise (Ukraerorukh), Ukraine*

Професійна комунікативна компетентність диспетчерів управління повітряним рухом: поняття, сутність і зміст

Анотація. У статті розглянуто та проаналізовані професійна комунікативна компетентність диспетчерів управління повітряним рухом, з'ясовано зміст цього поняття та його сутність. Обґрунтовано структуру їх професійної іншомовної комунікативної компетентності.

Ключові слова: професійна комунікативна компетентність; диспетчер управління повітряним рухом; сутність; зміст.

Professional communicative competence of the air traffic controllers: definition, concept, and contents

Summary. The article defines and analyzes professional communicative competence of the air traffic controllers. It finds out the definition and contents of this concept. It proves the structure of professional communicative competence.

Key words: professional communicative competence; air traffic controller; definition; contents

У ДИРЕКТИВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ТА РАДИ 2006/23/ЄС йде мова про те, що в процесі професійної підготовки „Дисципліни повинні викладатися у такий спосіб, щоб вони готували кандидатів до різних видів аеронавігаційних послуг та робили наголос на аспекти безпеки... Надбані навички мають

забезпечувати *компетентність* кандидата для роботи у складних та напружених ситуаціях пересування, сприяючи перехід до навчання у підрозділу з управління повітряним рухом...

Особи, що подали заяву на отримання ліцензії, мають довести свою *компетентність* в роботі авіадиспетчера або стажера авіадиспетчера. Докази, що демонструють їх компетентність, стосуються знань, досвіду, навичок і знання мови..." [3: L114/33].

Стрімке зростання міжнародних контактів, відповідних до них обсягів авіаперельотів, новітні технології, що дозволяють здійснювати оперативне отримання й обмін інформацією (не тільки зоровою, але й слуховою – вербальною), вимагають підготовки таких висококомпетентних диспетчерів управління повітряним рухом (далі – УПР), які володіють іноземною мовою (в нашому випадку – англійською) на рівні професійного спілкування.

Враховуючи специфіку та особливості професійної діяльності авіадиспетчерів, користуємося визначенням організації Eurocontrol: ***Професійна компетентність диспетчера управління повітряним рухом (далі – УПР)*** – це його здатність застосовувати професійні знання, навички та досвід для надання послуг з управління повітряним рухом, які описані в його ліцензії диспетчера повітряного руху [19].

Дане визначення не є повним, тому потребує своєрідного доповнення: ***професійна компетентність диспетчера управління повітряним рухом*** – це комплекс його професійних знань, навичок, вмінь, професійно важливих якостей і здатностей, які він постійно здатний і готовий професійно та фахово використовувати та ефективно застосовувати для реалізації своїх посадових компетенцій у процесі управління повітряним рухом, які описані в його ліцензії диспетчера повітряного руху.

У сучасній психолого-педагогічній літературі представлено чималий блок праць з теорії і досвіду вирішення проблеми підвищення професійної компетентності фахівців: розроблено теоретико-методичні основи формування професійної компетентності вітчизняними та російськими вченими (Л.Мітіна, В.Сластьонін, Л.Карпова, Т.Ковальова, А.Макарова, Є.Огарєв, Г.Онкович, О.Полуніна, Н.Лобанова, М.Чошанов та ін.), а також європейськими педагогами (Г.Халаш, Дж.Куллахан, В.Долл, Ж.Перре, Ж.Деллор); розроблено низку концепцій, в яких дається характеристика професійної діяльності (Б.Ананьєв, Л.Виготський, З.Калмикова, Н.Менчинська, С.Рубінштейн).

У рамках же ведення радіозв'язку на міжнародних повітряних трасах стає необхідним більш детально розглянути **проблему розвитку професійної (іншомовної) комунікативної компетентності диспетчера УПР.**

Взагалі, це зумовлюється тим, що сьогодні на багатьох повітряних лініях, особливо міжнародних, рух літаків нагадує собою (за їх кількістю, швидкістю та напрямками) рух на великих автострадах, і для забезпечення безпеки його учасників необхідне дотримання певних правил. Важливу роль

у цих правилах відіграє радіозв'язок із застосуванням авіаційної англійської мови та фразеології радіообміну авіаційних операторів, яка реалізується засобами авіаційного зв'язку. Відтак, у другій половині ХХ століття професійну авіаційну комунікацію починають розглядати як важливий компонент професійної діяльності та компетентності авіаційних операторів, який має безпосередній зв'язок з безпекою польотів [9].

При цьому з точки зору професійної діяльності авіаційних фахівців радіозв'язок із застосуванням авіаційної англійської мови та фразеології радіообміну має наступну картину: керівництво повітряним рухом здійснює диспетчерська служба УПР, яка постійно перебуває на зв'язку з повітряним судном (ПС). Основна мета управління повітряним рухом – це «забезпечити безпечний, впорядкований і швидкий потік повітряного руху» [9; 20: 208]. Можна зауважити, що загальним принципом повітряного управління для авіадиспетчера буде «чую, керую», а для пілота – «чую, виконую». Від того, як розуміють один одного учасники цієї професійної взаємодії, залежить безпека польоту. Підтвердженням цього є статистичні дані, згідно з якими близько 80% авіаційних інцидентів на міжнародних повітряних трасах відбувається через недосконалу взаємодію диспетчера УПР та екіпажу ПС [7].

На даний час цілий ряд організацій виражають заклопотаність із приводу тієї ролі, яку грає мовний чинник (особливості функціонування професійної комунікативної компетентності) в авіаційних подіях і інцидентах. Інформація, отримана з бази дані Системи подання даних про авіаційні події/інциденти (ADREP) ІКАО, Системи інформації про стані безпеки польотів (ASRS), Американського національного агентства безпеки на транспорті й британської Системи обов'язкових повідомлень про авіаційні події (MORS) і Програми конфіденційної подачі повідомлень про людський чинник авіаційних подій (CHIRP) підтверджує, що мовний чинник відіграє істотну роль в авіаційних подіях і інцидентах.

Аналіз авіакатастроф і передумов до них, а саме:

- Trident/DC-9 зіткнення в повітрі, Загреб - 1976
- Два B747 зіткнення на ЗПС, Тенериф - 1977
- B707 вироблення палива, аеропорт ім. Кеннеді - 1990
- B757 зіткнення справного ПС із землею, Калі - 1995
- IL-76/B747 зіткнення в повітрі, Делі, Індія - 1996
- MD83/Shorts 330 зіткнення на ЗПС, Париж - 2000
- MD80/Citation зіткнення на ЗПС, Милан – 2001
- Ту-154М/B757 зіткнення в повітрі, Німеччина - 2002
- B737-500 падіння літака, Пермь, Росія - 2008

показав, що основними їх причинами є:

а) неправильне використання стандартної фразеології (*недостатньо сформована іншомовна компетентність*);

б) недостатній рівень володіння розмовною мовою (*недостатньо сформована лінгвістична компетентність*);

с) використання більш, ніж однієї мови в одному повітряному просторі (*недостатньо сформовані соціальна та стратегічна компетентності*).

З точки зору професійної підготовки авіадиспетчерів в аспекті розвитку професійної комунікативної компетентності виникають такі причини:

1) недостатній рівень професійної комунікативної компетентності для здійснення радіообміну на міжнародних повітряних трасах у стандартних і нестандартних ситуаціях та нездатність його компенсувати при допуску до роботи з 4 робочим рівнем володіння за шкалою ІКАО:

- наявність достатнього рівня знань, навичок і вмінь ведення радіозв'язку на міжнародних повітряних трасах у диспетчерів УПР, але при цьому у відсутності здатності їх застосовувати в екстремальних ситуаціях (неповнота сформованості професійної (іншомовної) комунікативної компетентності);

- наявність достатнього або недостатнього рівня знань, навичок і вмінь ведення радіозв'язку на міжнародних повітряних трасах у диспетчерів УПР, але при цьому у несподіваних переходах на рідну мову як в стандартних, так і в нестандартних ситуаціях (неповнота сформованості професійної (іншомовної) комунікативної компетентності – див. її визначення вище);

2. відсутність всебічної розвиненості професійної комунікативної компетентності диспетчерів УПР в процесі їх підготовки;

3. недостатньо розроблена методологія розвитку професійної комунікативної компетентності у диспетчерів УПР, особливо з урахуванням досвіду держав-членів ІКАО та Євроконтролю;

4. недостатньо розроблені методичні системи розвитку професійної комунікативної компетентності у диспетчерів управління повітряним рухом, особливо з урахуванням досвіду держав-членів ІКАО та Євроконтролю;

5. відсутність єдиної універсальної методичної системи розвитку професійної комунікативної компетентності авіадиспетчерів в Україні з урахуванням досвіду держав-членів ІКАО та Євроконтролю.

Отже, в сучасних умовах формування ринку праці, коли на перший план виходить проблема професійної мобільності, випускник інженерно-технічного навчального закладу, а нині диспетчер управління повітряним рухом – це фахівець, що не тільки володіє знаннями, необхідними для здійснення функцій з керування повітряним рухом, але й здатний до професійного та міжкультурного спілкування в іншомовному середовищі. Саме тому сьогодні однією з найважливіших складових загальної професійної компетентності фахівця-авіадиспетчера, яка необхідна для заняття їм професійної ніші на міжнародному ринку праці, є професійна іншомовна комунікативна компетентність [14].

Професійна (іншомовна) комунікативна компетентність диспетчерів УПР – це іншомовні комунікативні знання, навички, вміння та здатність їх відповідного використання для здійснення спілкування в процесі ведення радіообміну з рейсами, які здійснюють польоти на міжнародних повітряних трасах, в тих або інших умовах професійної взаємодії; це –

інтегративне утворення особистості, яке має складну структуру і виступає як взаємодія і взаємопроникнення лінгвістичної, соціокультурної та комунікативної компетентностей, рівень сформованості яких дозволяє авіаційному фахівцю ефективно здійснювати іншомовну, а отже, міжмовну, міжкультурну і міжособистісну комунікацію [21].

Взагалі професійну іншомовну комунікативну компетентність фахівця науковці розглядають як [17]:

- здатність здійснювати міжкультурне професійно спрямоване спілкування; взаємодіяти з носіями іншої культури, беручи до уваги національні цінності, норми та уявлення; створювати позитивний настрій спілкування для комунікантів; вибирати комунікативно цілеспрямовані способи вербальної та невербальної поведінки на основі знань про науку і культуру інших народів у межах полілогу культур;

- результат затрачених зусиль, спрямованих на формування таких іншомовних знань і вмінь, які відображають лінгвістичний, професійно-контекстуальний, психологічний, соціальний та ситуативний стан мови як засобу професійного спілкування в сфері професійної діяльності та особистісного спілкування;

- сформовану в процесі навчання іноземної мови здатність вільно і адекватно до умов соціально-рольових ситуацій професійної діяльності розуміти й зумовлювати відповідні мовленнєві висловлювання згідно з теоретичними положеннями і знаннями, що виконують інформаційно-комунікативну функцію, а також практичні вміння та навички, які забезпечують перцептивно-комунікативну та інтеракційно-комунікативну функції спілкування за допомогою засобів іноземної мови;

- володіння індивідом необхідною сумою знань, умінь і навичок, що визначають ступінь сформованості його професійної діяльності, стилю професійного спілкування та його особистості як носія визначених цінностей, ідеалів і професійної свідомості.

Існують багато підходів до визначення структури професійної комунікативної (іншомовної) компетентності.

Наприклад, Н. Ізорія розглядає структуру професійної іншомовної комунікативної компетентності наступним чином: лінгвістична, речова, компенсаторна (стратегічна), комунікативна, соціокультурна, предметна, інформаційна та самоосвітня складові [5].

Інші науковці розглядають структуру професійної (іншомовної) комунікативної компетентності в єдності ціннісно-сміслового, мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного, комунікативного і рефлексійного компонентів [4].

Д. Хаймс виділив такі складові професійної іншомовної комунікативної компетентності [20]:

- лінгвістичну (правила мови),
- соціально-лінгвістичну (правила діалектного мовлення),
- дискурсивну (правила побудови смислового висловлювання) і
- стратегічну (правила підтримання контакту із співрозмовником).

Н. Мильцева вважає, що професійна іншомовна комунікативна компетентність складається із загальних (лінгвістична, мовна, соціокультурна, навчальна, компенсаторна) і спеціальних (мовна професійна компетенція, перекладацька компетенція, інформаційно-аналітична компетенція) компетенцій [11].

О. Волков розглядає структуру професійної іншомовної комунікативної компетентності з точки зору таких блоків: мотиваційно-мобілізаційного, системно-інформаційного, функціонально-реалізаційного та результативно-корегуючого [2].

Складові іншомовної комунікативної компетентності, згідно з Ю. Шмідтом, що забезпечать фахову підготовку фахівця це [18]:

1. Лінгвістична складова; 2. Графічна складова; 3. Комунікативна складова; 4. Соціокультурна складова; 5. Навчальна складова; 6. Фахова складова; 7. Професійно важливі комунікативні якості майбутнього фахівця; 8. Досвід використання іноземної мови у процесі вирішення професійних завдань; 9. Суб'єктна складова.

Зі свого боку С. Козак розглядає іншомовну комунікативну компетенцію як професійно важливу рису особистості фахівця і виокремлює усього чотири головні компоненти: лінгвістичний, соціокультурний, стратегічний, професійний [8: 86].

На нашу ж думку, **професійна іншомовна комунікативна компетентність має такі складові:**

1. **Фахова складова**, яка спрямована на використання іноземної мови для вирішення фахових завдань та містить такі елементи:

- мотиваційно-мобілізаційний (формування та розвиток у авіадиспетчерів позитивної мотивації, інтересу до своєї професійної діяльності й усвідомлення необхідності професійно-комунікативної підготовки),

- системно-інформаційний (припускає вивчення повітряного стану; визначення готовності до професійно-комунікативної діяльності; основних напрямків своєї професійної діяльності (тем радіообміну), вироблення форм і методів колективної й індивідуальної роботи тощо),

- функціонально-реалізаційний (використання технічного, мовного та методичного інструментарія для здійснення радіообміну англійською мовою тощо);

- результативно-корегуючий (діагностика рівня сформованості професійно-комунікативної компетентності, й готовності співробітників до професійно-комунікативної діяльності з використанням відповідного інструментарію, проведення коригувальних заходів і прогнозу напрямків оперативно-службової підготовки – брифінг та дебрифінг).

2. **Іншомовна складова**, яка містить:

- лінгвістична компетентність – це знання фонетичної, лексичної, граматичної та орфографічної системи іноземної мови, комбінаторних і варіативних можливостей вживання лексичних одиниць, комплекс знань, навичок і умінь, які забезпечують оволодіння мовними засобами, визначення

комунікативного змісту розуміння окремих мовних одиниць, їхніх значень, форми і структури, зв'язків між ними, мовні знання і володіння певними правилами перетворення цих знань у процесі міжособистісної комунікації. Ця складова охоплює 4 види мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, письмо та говоріння; та містить:

- когнітивну компетенцію (готовність до постійного підвищення освітнього рівня, як потребу в актуалізації та реалізації власного особистісного потенціалу, здатність до саморозвитку, тобто до самостійного здобуття нових знань, навичок і вмінь. [16] та

- граматичну компетенцію (це здатність розуміти й виражати значення, продукуючи й розпізнаючи правильно оформлені згідно з цими принципами речення, фрази та надфразові єдності) [16];

- соціальну компетентність – це знання, цінності, вміння, діяльність та поведінка особистості, які висувають до особистості держава, соціум, фах тощо. Це означає не лише способи реалізації знань, а й вміння особистості вільного та свідомого самовизначення як у внутрішньому духовному досвіді, так і в зовнішній соціальній дійсності [1]. Вона містить такі складові:

- соціокультурну компетенцію (це знання іншої культури, соціальних і культурних особливостей в країні, мова якої вивчається необхідних для здійснення міжособистісної взаємодії);

- соціолінгвістичну компетенцію (здатність розуміти і продукувати словосполучення та речення з такою формою та таким значенням, які відповідають певному соціолінгвістичному контексту ілюктивного акту комунікації; (ілюктивний акт – втілення у висловлюванні, породжуваному в ході мовлення, певної комунікативної мети; цілеспрямованість; функція впливу на співрозмовника) [6];

- професійну компетенцію (інтегральна характеристика особистості, ключове поняття для характеристики діяльності, що дозволяє фахівцю найпродуктивніше реалізовувати себе в конкретних видах трудової діяльності, забезпечуючи стійкий ефективний характер праці, визначаючи потребу і здатність постійного саморуху, саморозвитку, самоосвіти особи) [12];

- комунікативна компетентність (комунікативна складова, яка дозволяє використовувати мовні знання, навички, вміння та здатності як засіб спілкування залежно від середовища умов і потреб комунікації. Вона полягає в здатності здійснювати усну і письмову комунікацію у конкретних умовах, відповідно до сфери і ситуацій професійного спілкування.) Вона містить наступні складові:

- прагматичну (стратегічну компетенція) – правила входження в контакт із співрозмовником, здатність підтримувати його упродовж усього процесу спілкування та логічно завершити. Іншими словами комунікативна прагматичність означає готовність передавати комунікативний зміст у конкретній ситуації спілкування;

- дискурсивну компетенцію (под цим компонентом розуміють правила побудови змісту конкретного висловлювання. Дискурсом

називається форма комунікативного змісту („що сказати” і „як сказати”), що завше адресується співрозмовникові та характеризується такими якостями: зв’язністю, логічністю та організацією; стосовно усного слід додати більш важливі такі, як лексико-граматичний зв’язок, змістова логічність та відповідна організація висловлювання);

- інформативну компетенцію (спрямована на засвоєння змістового предмета спілкування. У процесі його формування та розвитку на заняттях з професійної англійської мови слухач-диспетчер отримує набір необхідних понять, що описують ту чи іншу ситуацію/інформацію, здатність описати її та своє ставлення до неї в іншомовній формі).

3. Професійно важливі комунікативні якості фахівця цивільної авіації, які становлять його комунікаційний потенціал.

Під професійними важливими комунікативними якостями авіадиспетчера розуміється сукупність індивідуальних особливостей особистості спеціаліста, які впливають на ефективність професійної діяльності, відповідають за встановлення продуктивної взаємодії суб’єктів авіаційного середовища та визначаються стійкістю (а не ситуативністю актуалізації), суттєвістю, кінцевістю (тобто їх не можна розкласти на інші властивості), й спостережливістю (рівень їх розвитку може бути продіагностований, досліджений) [13].

В підсистему комунікативних якостей фахівця більшість науковців включають: емпатію і професійну рефлексію (А.О.Деркач); контактність, вміння вислухати (Т.С.Воропаєва); тактовність, реактивність, сугестивність (М.П.Єрастов); справедливість, пильність, чуйність (В.О.Сластьонін); гнучкість і делікатність, спрямованість на відкрите й активне спілкування, здатність швидко встановлювати контакт, візуальність та красномовність (М.А.Галагузова); соціальну сміливість (В.М.Келасьєв), комунікабельність, толерантність (В.О. Кан-Калік) [13].

Комунікативні якості відповідають за продуктивність процесу взаємодії суб’єктів, і залежно від своїх часткових функцій, що реалізують дані характеристики особистості диспетчера УПР в комунікативній діяльності, можуть бути віднесені до таких підгруп: управлінські (організація роботи диспетчерської зміни, здатність стимулювати інших фахівців на розвиток власних сил і здібностей й ін.); інформативні (відповідають за безпосередньо передану інформацію); емотивні (емпатійність, чуйність, тактовність, делікатність); фактичні (якості, які відповідають за встановлення і підтримку взаємодії „повітря-земля”) [13].

4. Досвід використання іноземної мови у процесі вирішення професійних завдань.

Професійний досвід використання іноземної мови містить наступні компоненти [15]:

а) когнітивний досвід (індивідуально-своєрідні способи переробки іншомовної інформації у вигляді індивідуальних відмінностей в сприйнятті, аналізі, структуризації, категоризації, оцінюванні того що відбувається), який містить:

- змістовний досвід (наявність професійних мовних знань);
- регулятивний досвід (регулювання мовної діяльності та поведінки)
- процесуальний досвід (послідовність виконання мовних дій)

б) інтерактивний досвід (взаємодія з устаткуванням та людьми протягом ведення радіообміну)

в) сенсомоторний досвід (практичні схеми дій, які пов'язані з процесом ведення радіообміну англійською мовою)

г) інтенціональний досвід (переваги, переконання та умонастрої, якими диспетчер УПР керується у процесі ведення радіозв'язку)

5. Суб'єктна складова – це здатність до рефлексії та саморефлексії у вирішенні професійних завдань.

Відзначимо спочатку ті аспекти суб'єктності, які роблять авіадиспетчера суб'єктом його професійної діяльності. Як важлива й складна характеристика особистості диспетчера-професіонала, суб'єктність відображає його активно-вибіркове, ініціативно-відповідальне, перетворювальне відношення до явищ своєї професійної діяльності, самого себе, до світу і життя в цілому. Вона детермінує особливу форму активності, спрямовану на самоконтроль за особистісними проявами в різних ситуаціях професійної діяльності [10].

Спираючись на положення наукових досліджень, можна стверджувати, що суб'єктність безпосередньо пов'язана з такими психологічними механізмами особистісного розвитку, як індивідуалізація, самовизначення, креативність, самодетермінація, рефлексія. У своєму розвиненому вигляді суб'єктність спонукає диспетчера брати відповідальність на себе, проявляти надситуативну активність, протистояти шаблонам і професійній рутині, ламаючи стереотипи, критично ставитись до загальновідомих істин і прийнятих правил та норм, відстоювати власну творчу свободу й унікальність, зайняти стосовно устояного порядку речей власну позицію [10].

У висновку відмітимо, що професійна іншомовна комунікативна компетентність диспетчера управління повітряним рухом є дуже значним та складним елементом його професійної компетентності, розвиток якого в авіаційних фахівців вимагає наукового дослідження. Останнє зумовлено особливостями професійної діяльності авіадиспетчера як в стандартних, так і в нестандартних робочих умовах.

Література

1. Василенко Н. Соціальна компетентність: сутність, структура, розвиток [Електронний ресурс] / Н. Василенко. - Режим доступу :http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2011_2/vasilenk.pdf

2. Волков О.Б. Совершенствование подготовки сотрудников спецслужб к профессионально-коммуникативной деятельности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / О.Б. Волков. – Саратов, 2008. – 22 с.

3. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ТА РАДИ 2006/23/ЄС від 5 квітня 2006 року про ліцензію Співтовариства для

авіадиспетчерів // Офіційний вісник Європейського союзу – 27.04.2006 – С. L114/22-L114/37

4. Долинський Є.В. Про особливості структури комунікативної компетентності майбутніх перекладачів/ Є.В. Долинський // Педагогічні науки. 2010. - №53 – С. 29-32

5. Изория Н.М. Формирования иноязычной компетентности будущих специалистов сферы туризма в вузах культуры и искусств : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / Н. М. Изория. – М., 2008. – 24 с.

6. Ковбанюк М. Формування соціолінгвістичної компетенції (СЛК) як складника комунікативної мовленнєвої компетенції/ М. Ковбанюк // Наукові записки. Серія: Філологічні науки - 2011 – Випуск 86. – С. 311-319

7. Ковтун О.В. Інформаційні технології у професійно-мовленнєвій підготовці авіаційних операторів/ О.В. Ковтун // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка – 2010 - №1(188) – С.204-212

8. Козак С. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции будущих специалистов морского флота: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. – Одеса, 2001. – 224 с.

9. Ломов Б.Ф. Познание и общение / Б.Ф. Ломов – М.: Наука, 1988. – 208 с.

10. Мешко О.І. Особливості суб'єктної складової професійної позиції майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / О.І. Мешко. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/993/94/>

11. Мыльцева Н.А. Система языкового образования в неязыковых специализированных вузах (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.02 – "Теория и методика обучения и воспитания (иностранный язык)" / Н. А. Мыльцева. – Москва, 2007. – 41 с.

12. Підручна З.Ф. Теоретичні основи формування професійної компетенції майбутнього перекладача [Електронний ресурс] / З.Ф. Підручна - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N139/N139p099-104.pdf

13. [Професійні комунікативні якості педагога](#) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://ukped.com/skarbnichka/544.html>

14. Савченко О.О. Розвиток іншомовної комунікативної компетентності студентів інженерно-технічного профілю / О.О. Савченко // Викладання мов у вищих навчальних закладах. 2010 – Вип.16 – С. 187-194

15. Стовба Н.І. Когнітивний досвід, як складова професійного досвіду / Н.І. Стовба // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПНУ - Проблеми загальної та педагогічної психології – 2012 - т. XIII, ч.2 – С. 386-39

16. Тест для визначення рівня сформованості граматичної компетенції [Електронний ресурс]-Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/ua/resources/tests5>

17. Тинкалюк О. Сутність і структура іншомовної комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей вищих навчальних закладів/ О. Тинкалюк //Вісник львівського університету. Серія педагогічна. 2008 – Вип. 24 – С. 53-63

18. Шмідт Ю.О. Місце іншомовної комунікативної компетентності в системі підготовки військових фахівців [Електронний ресурс] / Ю.О. Шмідт -Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2011_90/Schmidt.pdf

19. ATCO Licensing Review Task Force (ALRTF) – *Guidelines for Competence Assessment*. Ed. 2.0. Brussels: EUROCONTROL, 2005.

20. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymes in J. B. Pride and J. Holmes (eds.) – New York : Harmondsworth : Penguin, 1972. – P. 269-293.

21. Canale M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing / M. Canale, M. Swaine // *Applied Linguistics*. – 1980. – № 1. – P. 47-54.